

Het kloveniersgilde van St. Antonius te Terheijden

door

G. J. REHM

Voor een onderzoek naar de geschiedenis van het St. Antoniusgilde te Terheijden zijn slechts weinig bronnen bewaard gebleven.

Het gildearchief van 1725 tot 1908 is grotendeels verloren gegaan en het resterende is dan nog her en der verspreid. Het oudste gildeboek 1660—1725 berust sedert 1933 in het Stedelijk Museum te Breda. Het gilde beschikt zelf nog over een uit 1772 daterende copie van de gildekaart en een jaarverslagenboek aanvangende met het jaar 1908.

Tezamen met gegevens uit het gemeentearchief van Terheijden, het archief van de Nassause Domeinraad en verschillende krantenberichten was het toch mogelijk hieruit voldoende stof bijeen te garen om een overzicht te kunnen geven over de oprichting, de plaats van het doel, het koningschieten, het vaandel en de teerdagen van het gilde.

Oprichting

Verscheidene data worden als jaar van oprichting vermeld n.l. 1551 op de huidige ledenlijst, 1558 op het vaandel en 1650 op de copie van de gildekaart. Bij verdere onderzoekingen doken er nog twee thans niet meer bekende data op t.w. 1651 en 1661. De hoop uit deze vijf de juiste te kunnen kiezen werd de bodem ingeslagen bij raadpleging van het archief van de Nassause Domeinraad.

Het verlenen van octrooien tot oprichting van gilden en het vaststellen van gildebrieven behoorde voor wat de Baronie van Breda betreft tot de competentie van de Prinsen van Oranje, als Heren van Breda, die voor het behartigen van hun belangen een Raad en Rekenkamer hadden ingesteld, ook wel genoemd Nassause Domeinraad.

In 1660 verzochten schout, schepenen en enige ingezetenen van

Terheijden een schuttersgilde te mogen oprichten en de bij hun rekest gevoegde keur — t.w. de gildekaart — goed te keuren. Dit verzoek werd ingewilligd bij besluit van 12—15 maart 1660.¹ Is hiermede de oprichtingsdatum bekend, hierna volgende gegevens kunnen de juistheid daarvan nog nader bevestigen.

Het bovengenoemde gildeboek — weliswaar uiteengevallen en door vocht zwaar beschadigd — vangt aan met een gescheurd fragment van een bladzijde waarop nog te lezen valt, dat in januari 1662 voor de éérste maal de gilderekening werd afgehoord en dat uitgaven gedaan waren voor het aanschaffen van het blazoen (d.i. de schietschijf), de trommel, het inlijsten van de schildjes en de inrichting van het doel. Volgende pagina's vermelden, dat op 11 september 1662 op de vogel werd geschoten, waarbij Aart Lucassen van Bladel koning werd. Men noemde hem de derde koning van het gilde, aangezien het koningschieten slechts éénmaal per jaar tijdens de kermis in september plaats vond, valt te concluderen dat in september 1660 voor de eerste maal op de vogel geschoten werd.

Ook werd aangetekend dat rond St. Anthonisdag 17 januari 1663 voor de derde maal werd geteerd. De teerdagen hield het gilde steeds op of rond de patroonsdag 17 januari, aldus viel de eerste teerdag in januari 1661.²

Ten overvloede tekende men nog aan dat de op 21 februari 1663 begraven Jan Swaen de eerste was, die het gilde door de dood ontviel.

Al deze gegevens bevestigen 1660 als jaar van oprichting, dus blijft ons nu nog slechts over de andere data te ontzenuwen.

In 1662 waren er 24 gildebroeders, in latere jaren bleef dit aantal rond de 20 zweven. In 1719 telde het gilde weer 24 leden. In dat laatste jaar overleed de hoofdman Adriaan Brants, schout van Terheijden, zijn opvolger werd de nieuwe schout Marijnis Ruijghaver. Men krijgt de indruk, dat deze toen ongeveer 19-jarige jongeman bij de oudere gildebroeders niet erg in de smaak viel. Hij moet trouwens geen gemakkelijk heerschap geweest zijn, hetgeen kan blijken uit een in 1722 tegen hem aangespannen crimineel proces omdat hij als schout van Terheijden tegen twee inwoners van Zwaluwe, die in Terheijden burengerucht hadden veroorzaakt, persoonlijk nogal hardhandig was

opgetreden. Zó hardhandig zelfs dat er later een van de arrestanten overleed.³ In later jaren is er zelfs sprake van een langdurige onenigheid tussen deze schout en zijn schepenen.⁴

Wat ook de oorzaak geweest moge zijn, tussen 1719 en 1722 bedankten er 15 van de 24 leden, waaronder 3 der oudsten, die bij hun uittreden al tussen de 20 en 39 jaar gildebroeder waren. Zij werden in 1724 nog gevolgd door 2 andere oudere leden, waarna het gilde naast de hoofdman nog slechts bestond uit 13 gildebroeders, waaronder er 9 tussen 1717 en 1724 waren toegetreden.

Hoewel het bij gebrek aan archivalia niet te bewijzen valt, krijgt men toch sterk de indruk, dat het gilde in de hierna volgende jaren een kwijnend bestaan heeft geleid. Een heropleving had dan plaats in 1772, we kunnen dit concluderen uit het feit, dat op 2 oktober van dat jaar de gildekaart werd gecopieerd en men tevens een ruitvormig paneel met de patroon St. Antonius liet schilderen. Beide stukken zijn nog in het bezit van het gilde. Bovendien liet het gilde in 1775 rouwmantels vervaardigen, die gebruikt werden bij de uitvaart van gildebroeders.⁵

Degene, die de gildekaart in 1772 copieerde, moet zich óf in de datum vergist hebben, óf het thans verdwenen origineel was toen al slecht leesbaar geworden, ofschoon de kaart zelf in 1712 werd ingelijst en het jaar tevoren een doos om het zegel was gemaakt. Hij las als datum 12—15 maart 1650. De onjuistheid hiervan blijkt duidelijk uit de geboortedatum — 14 november 1650 — van Prins Willem III van Oranje, namens wie het octrooi tot oprichting door zijn voogden werd verleend. Men kan toch niet aannemen, dat men reeds acht maanden vóór zijn geboorte namens hem optrad. Met het oog hierop werd later weer verondersteld, dat i.p.v. 1650 het jaartal 1651 moest gelezen worden.⁶

Aan de hand van de datum op de copie vierde het gilde in 1850 het 200-jarig bestaan, blijkens de herinneringsmedaille welke heden nog door de hoofdman gedragen wordt.⁷

In 1879 liet het gilde een nieuw, thans nog gebruikt, vaandel vervaardigen, waarop het jaartal 1558 werd geborduurd. Nergens was te achterhalen hoe men aan dit jaartal is gekomen. Een krantenbericht

vermeldt over 2 juni 1879: „Heden deed volgens het aloude gebruik het gild van St. Antonius vanaf 1661 alhier bestaande, een optocht door de gemeente, maar ditmaal opgeluisterd door een prachtig nieuw vaandel, dat de leden van het gezelschap hadden aangekocht . . . .” In de vrij nauwkeurige beschrijving van het vaandel wordt dan gezegd, dat er behalve 1879 ook het jaartal 1661 opgeborduurd was. Of deze berichtgever heeft het vaandel niet gezien, óf — en dit is onaannemelijk — werd het jaartal 1661 later vervangen door 1558.⁸

Naar aanleiding van dit jaartal op het vaandel werd op 2e Pinksterdag 1908 het 350-jarig bestaan met grote luister gevierd. Het dorp was versierd met groen en erebogen. Vele gilden en harmoniegezelschappen waren aanwezig. Diverse medailles waren als prijzen ter beschikking gesteld o.a. een door H.M. Koningin Wilhelmina.

Vreemd is echter dat nóch in de redevoeringen, nóch in de krantenverslagen, nóch in de subsidieaanvraag bij de gemeente e.d. ook maar in de verste verte iets over de geschiedenis van het gilde zelf vermeld wordt.⁹ Aangenomen moet dan ook worden, dat alleen het jaartal op het vaandel tot het houden van dit eeuwfeest aanleiding is geweest.

Na 1908 is zonder bekende aanleiding het oprichtingsjaar gesteld op 1551. De huidige ledenlijst prijkt met deze oude datum, en dit gaf weer de gelegenheid om in 1951 het 400-jarig bestaan te herdenken.

Bewijzen voor 1551 of 1558 als jaren van oprichting zijn nergens te vinden. Wel bestond er in de 16e eeuw een schuttersgilde in Terheijden. Van Goor vermeldt, dat de schutten van alle baroniedorpen deelnamen aan de jaarlijkse omgangen ter ere van het H. Kruis en het H. Sacrament van de Niervaart in de stad Breda. De schutten van Terheijden worden daarbij met name genoemd.¹⁰ Deze omgangen werden tengevolge van de godsdiensttwisten ná 1577 niet meer gehouden. Een schuttersgilde te Terheijden was er dus reeds vóór 1577, het moet echter tijdens de Tachtigjarige Oorlog opgehouden hebben te bestaan.

Er bestaat evenmin een aanwijzing, dat dit 16e eeuwse gilde een voorloper was van het huidige, nóch dat in 1660 een heroprichting heeft plaats gehad. In het eerder genoemde verzoek tot oprichting in 1660 gedaan wordt met geen enkel woord gewag gemaakt van een vroeger gilde of herinstelling. Er werd slechts geschreven: „dat sijlyden groote-

lijcx genegen wesende met busse oft roer om te gaen — tot een eerlijcke exercitie ende omme daeraff betere handelingte te krijgen — geerne zouden oprechten ende eregeren eene broederschap ofte gilde van cloveniers.”

Ook 1551 en 1558 als jaren van oprichting van het huidige gilde moeten dus naar het rijk der fabelen verwezen worden.

Plaats van het doel

Reeds werd aangehaald, dat er in de eerste rekening van het gilde sprake was van de inrichting van een doel en de aanschaffing van het blazoen. Het doel werd ingericht op de stede van Aart Harmans Guldenhoek. In het belastingkohier van 1666 wordt hij vermeld als bezitter van een nieuw huis in het dorp. Het moet ongeveer gelegen hebben ter plaatse van Hoofdstraat 27.¹¹

Tot 1712 vonden nimmer uitgaven plaats voor het doel, evenmin voor huur van de grond daarvoor; er bestond dus waarschijnlijk een stilzwijgende overeenkomst met de bezitters van de grond over het gratis gebruik ervan. De grond was in al die jaren in het bezit van de familie Guldenhoek, waarvan er enigen gildebroeder waren.

In 1712 liet het gilde een nieuw doel aanleggen. De grond waarop die kwam te staan werd in 1713 voor 66½ gulden gekocht en behoorde aan de stede van de gildebroeder Govert van der Made.¹² De huidige plaats daarvan was nauwkeurig te achterhalen, het betrof een strook grond achter de tuin van het pand Hoofdstraat 35, thans bewoond door de heer M. van Son, naast het postkantoor. Uit de vorm van het perceel op de kadastrale kaart is nog zeer goed te zien, dat het als schietbaan heeft dienst gedaan.

De bouw van het doel vond in 1714 zijn voltooiing. Een doel bestond elders uit een ca. 3 meter hoge en enige meters brede zandhoop, waarop een houten schutting werd geplaatst, die aan de voorzijde voorzien was van een dikke kleilaag.¹³ Hier echter werd voor de gildeknecht vermoedelijk een verblijf in het doel gemaakt, want er werden uitgaven gedaan voor het maken en aanbrengen van een deur.

Het geld voor de aankoop van de grond en de aanleg verkreeg het

gilde uit een lening van f 100,—. Deze som kon in 1720 worden afgelost uit de opbrengst van een hoofdelijke omslag en van de verkoop van zes zilveren koningsschilden.

In 1847 werd een gedeelte van de grond verkocht en rond 1851 de rest.¹⁴ Waar nadien op de schijf geschoten werd is mij onbekend.

Het schieten

Voor het schijfschieten werd het gilde in 2 à 4 rotten verdeeld, aanvankelijk in januari, later in april of mei. Ieder rot bestond uit 7 à 9 man. Het schietseizoen begon op een zondag in april met dien verstande, dat het eerste rot begon te schieten op de vastgestelde dag en de andere steeds een of twee weken later.

Het koningschieten had plaats in september tijdens de kermis. Wie de vogel afschoot werd koning en was een geheel jaar van alle kosten nog slechts de helft verschuldigd.

Reeds in het eerste jaar schoot het gilde op de vogel. De daarvoor benodigde boom mochten de gildebroeders volgens het besluit van de Domeinraad van 11 juni 1660 zelf uit het Mastbos halen.¹⁵

Het vogelschieten hield stand tot in 1664, daarna verbood het dorpsbestuur tengevolge van de „commerlijcke tijden” publieke vergaderingen, maaltijden en uitvaarten zowel in herbergen als in particuliere huizen. Een verbod dat op 5 november 1666 nog eens werd herhaald.¹⁶

In 1674 toen de stang van de schutsboom door harde wind was omgewaaid en het gilde dit liet herstellen om met de kermis de papegaai of vogel te kunnen schieten, achtte het dorpsbestuur het nodig „soodanich schieten, dartel- en wulpheden daeromtrent alsdan met afschieten van roers, trommels, bussen ende velonsen gepleecht werden voor te comen ende te beletten” in deze tijd van droefheden en zware harde oorlogen „waarmede Godt Almachtich ons Lieve Vaderlant om onser sonden willen comt te besoecken”.¹⁷

Eindelijk konden de gildebroeders op 11 september 1679 „nadat men in lange jaren met belet van den Fransen Oorlogh niet en hadde geschoten” hun schietvaardigheid wederom op de vogel beproeven. Dirk Huygh Rombouts, die in vroeger jaren al tweemaal koning geworden

was, schoot de vogel af en werd toen tot keizer uitgeroepen. Van nu af aan werd weer geregeld op de vogel geschoten, waartoe jaarlijks betalingen moesten geschieden aan timmerman en smid voor het vervaardigen van de houten vogel en de ijzeren plaat daaraan. Geregeld moest het gilde voor het vogelschieten toestemming verzoeken zoals in 1704 aan de Commandeur van de vesting Breda en in 1714 aan de Stadhouder van de Drossaard.

De boom waaraan de vogel werd gehangen behoefde natuurlijk geregeld herstellingen en soms algehele vernieuwing zoals in 1696. Bij een herstel in 1707 toog het voltallige gilde naar het Mastbos om zelf hout te halen.

Op 1 april 1709 sloot het St. Antoniusgilde een contract met het St. Ambrosiusgilde over het gezamenlijk gebruik van de boom. Het laatste gilde moest de eerstvolgende nieuwe boom betalen, latere aanschaffingen kwamen voor gezamenlijke kosten.

De eerste nieuwe boom op gezamenlijke kosten plaatste men in 1723.

Het St. Ambrosiusgilde werd in 1648 met toestemming van het dorpsbestuur opgericht als bijengilde, een gilde van bijenhouders dus.¹⁸ In 1662 verzocht dat gilde aan de Prins van Oranje om goedkeuring van de opgestelde artikelen. Hiertegen kwam echter een bezwaar binnen van bijenhouders uit Zevenbergen, daarbij gesteund door de rentmeester der domeinen van Zevenbergen, waarop de zaak afketste. Een nieuwe poging in 1707 door het St. Ambrosiusgilde gedaan om vaststelling van zijn gildekaart te verkrijgen sorteerde op 28 februari 1708 succes. In de artikelen was opgenomen, dat het gilde op St. Bartholomeusdag 24 augustus prijs- of vogel zou schieten. Voor dit vogelschieten mochten de gildebreeders een of twee boompjes uit het Mastbos halen.¹⁹

Het St. Ambrosiusgilde bestond nog in 1808,²⁰ doch moet niet lang daarna zijn opgeheven.

Gildezilver

Wie bij het vogelschieten koning geworden was, was verplicht een zilveren schild ter waarde van zes gulden aan de spang te hangen. In januari 1701 hingen er 14 aan, het zouden er 27 geweest zijn had men

er in 1680 niet 4 geschonken aan de keizer van het gilde en in 1693 niet 9 verkocht.

Een tweede lijst van het zilver werd in 1707 opgemaakt en bijgehouden tot 1711. Vóór 1707 waren er alweer 3 schilden verdwenen, het totaal in 1711 bedroeg 21, doch in 1720 werden er opnieuw 6 verkocht om de lening voor de aanleg van het doel af te lossen. De 15 toen nog overgebleven schilden zijn thans ook niet meer bewaard, het huidige oudste zilveren schild dateert uit 1802.

Wel beschikt het gilde nog over een 17e eeuwse zilveren papegaai of vogel. Mogelijk is dat een van de drie zilveren vogels aan een zilveren ketting, die — met de vier schilden — door het gilde op 16 september 1680 aan de genoemde keizer werden geschonken, zoals ook elders gebruikelijk was.

Vaandel

Een gilde zonder vaandel is ondenkbaar, vanaf de oprichting zal er dan ook een bestaan hebben. Bij de begrafenis van de eerste overleden gildebroeder in 1663 werd voor zijn lijk het „schutterlijck wapen” gedragen en op zijn kist lagen de zes schilden van het gilde. Vermoedelijk werd met dit wapen het vaandel bedoeld. Herhaaldelijk worden uitgaven geboekt voor reparaties aan het vaandel, zo in 1681, 1683, 1695 en 1697. Na dit laatste jaar was het in een dergelijke toestand, dat tot aanschaffing van een geheel nieuw vaandel moest besloten worden. In 1700 werd daarvoor 34½ gulden betaald aan Maria de Lanoy te Breda. De benodigde som verkreeg men ook hiervoor door een hoofdelijke omslag over de gildebroeders.

Dit vaandel zal reeds de beeltenis van St. Antonius gevoerd hebben, want in 1701 gingen de bestuurders van het gilde naar de hoofdman om hem in zijn kwaliteit van schout van Terheijden te verzoeken dit vaandel te mogen voeren zonder dat het gilde daardoor in moeilijkheden zou geraken. Men leefde toen immers in de tijd dat de R.K. godsdienst-oefeningen slechts oogluikend werden toegelaten en dan nog in schuurkerken. Een vaandel met de beeltenis van een heilige meedragen kon wel eens als een processie gezien en dus verboden worden. Het gilde

nam met St. Antonius abt de patroonheilige van de parochiekerk tot zijn patroon.

Reeds in 1704 moest zijde ter reparatie van het vaandel aangeschaft worden. Tien jaar later werd een ijzer gekocht om het vaandel in te steken. In 1717 opnieuw een herstelling en in 1720 werd er een knop aangemaakt. Ondanks al deze herstellingen en verbeteringen was in 1722 wederom een nieuw vaandel nodig, er werd toen zijde aangekocht, die beschilderd werd; ook volgden uitgaven voor het naaien en voor een knop eraan. In totaal bedroegen de uitgaven 10½ gulden.

Dit alles lijkt meer te wijzen op een vlag dan op een vaandel. Mogelijk is het dan ook de heden nog bewaarde, zwaar beschadigde, beschilderde vlag, welke vermoedelijk als vendel gezwaaid zal zijn.

In 1879 schafte het gilde, zoals boven aangehaald, het huidige vaandel aan. Volgens het genoemde krantenbericht, dat behoudens het jaartal 1558 een zeer nauwkeurige beschrijving ervan geeft, werd het vervaardigd door J. van Kalken, een borduurder van kerkgewaden, te Breda.

Een vaandel te mogen dragen was een hele eer, in 1697 betaalde Jacobus Rebel er *f* 40,— voor aan het gilde. Hij mocht het daarvoor zijn leven lang dragen, doch was verplicht eventuele door schuld ontstane beschadigingen uit eigen zak te laten herstellen en moest het vaandel bewaren in de gildekamer of een ander huis in de kom van het dorp. Rebel verkocht zijn recht met toestemming van het gilde in 1705 voor *f* 44,— aan Geerit de Kat. Deze verliet het gilde in 1708 en werd toen opgevolgd als vaandrager door Adriaan van Miert. Of deze er iets voor heeft moeten betalen werd niet aangetekend.

Teerdagen

Bijeenkomsten hield het gilde op of rond de patroonsdag 17 januari, rond Pasen en tijdens de kermis in september. Rond 1722 ook nog met Kerstmis.

In januari kwam men 2 à 4 dagen tezamen om te teren en de rekening van de administrerende deken af te horen; met Pasen werden de rotten gesteld, dus opening van het schietseizoen; tijdens de kermis had

Afb. 31. Gildevlag van het St. Antoniusgilde.
Foto H. A. Hagen.

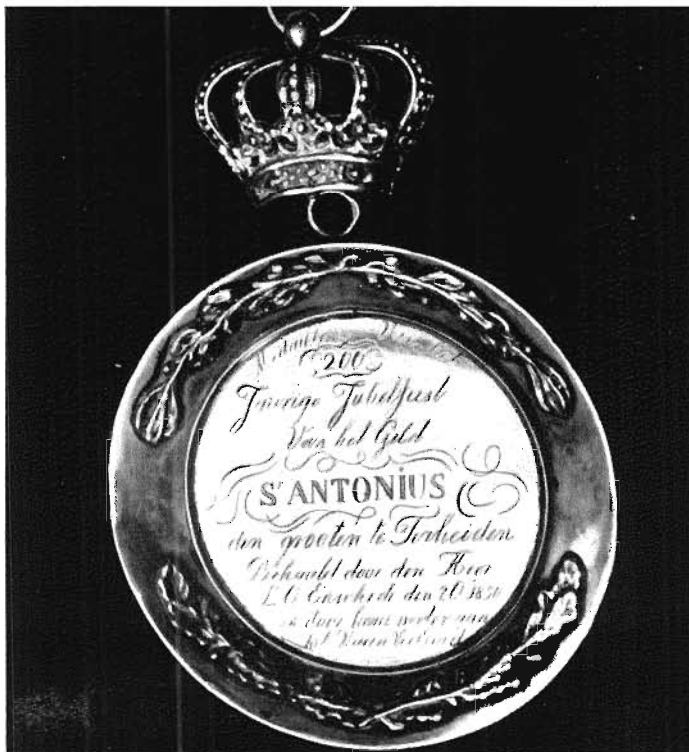

Afb. 32. Vaandel van het St. Antoniusgilde,
vervaardigd door J. van Kalken. Middenstuk geschilderd.
Foto H. A. Hagen.

Afb. 33. St. Antonius de Grote. Paneelschilderij. 1772.

Foto H. A. Hagen.

Afb. 34. Zilveren medaille 1850.

Foto H. A. Hagen.

het koningschieten plaats en kwam men weer 2 à 4 dagen tezamen.

Voor de bijeenkomsten werden de leden door de tamboer letterlijk opgetrommeld. De tamboer was geen gildebroeder, doch werd steeds gehuurd. Wel had het gilde de beschikking over een eigen trommel blijkens herhaalde uitgaven voor reparaties daaraan.

Vermoedelijk begon men ook al in deze tijd de dag met een H. Mis in ieder geval bestond er binding met de kerk, want in 1720 liet het gilde een nieuwe lijst vervaardigen om het schilderij van St. Antonius, dat in de kerk hing.

De bijeenkomsten werden gehouden in de gildekamer, deze had geen vaste plaats, maar was meestal gevestigd ten huize van een gildebroeder-herbergier. Ieder jaar werd het gilde aanbesteed d.w.z. met een herbergier een bedrag overeengekomen dat per lid per dag tijdens de teerdagen verschuldigd zou zijn voor de verteringen. Dit had alleen betrekking op eetwaar, want voor bier en drank zorgde het gilde zelf, of betaalde dit afzonderlijk.

Het moet er vrolijk zijn toegegaan tijdens die dagen, steeds waren speellieden aanwezig, die op viool en bas speelden en in 1719 was daar zelfs nog een „fluiters” bij.

Ieder jaar moesten uitgaven geboekt worden voor gebroken glas- en aardewerk. Aanvankelijk kreeg de herbergier ook een afzonderlijke afrekening voor de levering van pijpen en tabak, later is dit vermoedelijk bij de bestedingsprijs inbegrepen, want dan komen die uitgaven niet meer voor.

De speellieden, de tamboer en de gildeknecht kregen tijdens de teerdagen voeding en onderdak op kosten van het gilde, aan hen werd genever of brandewijn geschonken. De gildebroeders zelf dronken bier.

In de eerste jaren van het bestaan van het gilde waren de echtgenoten van de leden in januari de eerste twee dagen van het teren aanwezig. In het begin van de 18e eeuw weerde men de vrouwen echter, hetgeen een van de voornaamste redenen zal geweest zijn, dat verschillende jongelingen spoedig na hun huwelijk uit het gilde traden.

Toen de vrouwen nog toegelaten waren zal men wel gedanst hebben, daarna vindt men uitgaven voor spellen kaart. De echtgenoten waren weer wel aanwezig in 1710, toen mede en genever voor de vrouwen

werd aangeschaft. Maar gezien het oprichtingsjaar 1660 was dit een bijzondere gelegenheid. Zo dronken de gildebroeders in 1685 $46\frac{3}{4}$ potten wijn. Een dergelijke hoeveelheid wijn schafte men in andere jaren niet aan, het gilde zal dus toen het 25-jarig bestaan met een heildronk herdacht hebben.

Er werd tijdens de kermis, maar vooral in januari heel wat bier verbruikt. Nemen we de rekening over 1718 als uitgangspunt om dat te bewijzen. Voor de kermis waren aangeschaft 4 tonnen en 3 vaten bier, gezien de prijs was een ton gelijk aan 2 vaten, dus in totaal $5\frac{1}{2}$ ton. Deze hoeveelheid consumeerden 19 personen in 3 dagen. Wanneer we nu weten, dat een ton 100 potten bevatte en iedere pot 1,6 liter inhield, dan wil dat zeggen dat per man per dag $15\frac{1}{2}$ liter bier werd gedronken. Daarbij moet men dan nog bedenken dat men tijdens de kermis niet gehele dagen bijeenkwam, wel deed men dat tijdens de teerdagen in januari. Voor St. Antoniusdag 1719 moesten 16 tonnen bier aangeschaft worden, die door 24 personen in 4 dagen werden geledigd. Een berekening daarvan geeft als uitslag dat men per man per dag — schrik niet — ruim 26 liter bier dronk.²¹

De kosten voor de teerdagen beslaan dan ook het leeuwendeel van alle uitgaven der rekeningen. Het is daarom, dat men in 1700 getracht zal hebben speciaal voor het gilde bier te laten brouwen, er werd toen hop, mout, boekweit, tarwe, turf en mutsaard aangekocht. De uitslag moet echter ongunstig geweest zijn, want het is bij deze ene poging gebleven.

De uitgaven van het gilde, ook die voor de teerdagen, werden bestreden uit hoofdelijke omslagen en uit de inkomsten. De laatste bestonden uit de *f* 6,—, die ieder verschuldigd was bij inkomen, uitgaan, begraven en begraven van echtgenote en aanvankelijk ook uit de *f* 3,— bij de geboorte en overlijden van kinderen van gildebroeders. Bovendien kwam nog iets in het laatje van opgelegde boetes.

AANTEKENINGEN

- ¹ A.R.A. 's-Gravenhage, Archief Nassause Domeinraad 1122, f. 32—44 en f. 46; een ongedateerde copie van de gildebrieff berust in het G.A. Terheijden, deze draagt op de rugzijde het jaartal 1660.
- ² Stedelijk Museum Breda, Gildeboek St. Antoniusgilde Terheijden bevat:
  - a. Fragmenten van de eerste rekeningen over 1661 en 1662;
  - b. Fragmenten van, of zwaar beschadigde rekeningen over 1680—1724 en
  - c. Aanteekeningen over diverse onderwerpen, vaak tussen de rekeningen geplaatst, 1662—1663 en 1679—1725.De meeste gegevens voor bovenstaand artikel zijn uit dit gildeboek geput.
- ³ G.A. Breda, R Breda 134—19, (Processtukken in criminele zaken).
- ⁴ G.A. Terheijden, Notulen van het dorpsbestuur uit de jaren van het schoutambt van M. Ruyghaver.
- ⁵ Als noot 1, 1122, f. 357.
- ⁶ J. A. Jolles — De schuttersgilden en schutterijen van Noord-Brabant. 's-Hertogenbosch, 1933. Dl. II, p. 151 e.v.
- ⁷ Deze medaille draagt als opschrift: „Medaille van het 200 Jaarige Jubelfeest van het Gild S'Antonius den grooten te Terheiden. Behaald door den Heer L. C. Enschede den 7 Oct. 1850 en door hem weder aan het Vaan Ver Eerd.”
- ⁸ Nieuwe Bredasche en Oosterhoutsche Courant. Bijvoegsel 8 juni 1879.
- ⁹ Dagblad van Noord-Brabant 11 en 12 juni 1908; Jaarverslagenboek in bezit van het gilde, jaarverslag 1908; G. A. Terheijden, Raadsnotulen 30 apr. 1908 en ingekomen stukken 1908.
- ¹⁰ Th. E. van Goor — Beschrijving der Stadt en Lande van Breda. 's-Gravenhage, 1744, p. 90.
- ¹¹ G.A. Terheijden, Kohier der verpondingen 1666—1692.
- ¹² G.A. Breda, R. Terheijden 654, vestbrief 5 mei 1713.
- ¹³ Als noot 6, Dl. I, p. 10.
- ¹⁴ G.A. Terheijden, Kadastrale leggers, art. 427.
- ¹⁵ Als noot 1, 1122, f. 47.
- ¹⁶ G.A. Terheijden, Publicaties dorpsbestuur 5 nov. 1666.
- ¹⁷ G.A. Terheijden, Notulen dorpsbestuur 1674.
- ¹⁸ G.A. Terheijden, Stukken betr. het St. Ambrosiusgilde.
- ¹⁹ Als noot 1, 1122, f. 49, f. 59—61 vo., f. 135 e.v. en f. 144.
- ²⁰ G.A. Terheijden, Bewijsstukken bij rekening 1808, no. 100 en 101.
- ²¹ Voor de omrekening van tonnen in liters zie: P. Scherft — Het Stedelijk IJkwezen te Breda. In: Jaarboek „De Oranjeboom” V, (1952), p. 87 e.v.